
Kombinování příjmů

Práce a příjmy mimo hlavní zaměstnání

GEORG VOBRUBA*

Institut für Soziologie, Universität Leipzig, Německo

Income Mixes

Work and Income Beyond Full Employment

Abstract: By introducing the term 'income mixes' the article covers different patterns of practices of combining incomes from different sources. In the development of modern capitalist societies the change in these patterns follows a reconstructable order. The article offers a description of the changing patterns of income mixes, links the development in Western capitalist societies with the development in the new reform societies in Central and Eastern Europe, and outlines some political consequences for the future development of income mixes. The main aim is to reorient the social scientific perspective from a normative commitment to full employment to empirical and analytical attention to people's actual income strategies.

Sociologický časopis, 1999, Vol. 35 (No. 2: 151-160)

I. Úvod

Je skutečně překvapující, že asi čtvrt století po zániku plné zaměstnanosti v západních kapitalistických společnostech je v politice a vědě nezaměstnanost a podzaměstnanost (*underemployment*) ještě stále považována za úchylku od normy. Existují nejméně dva důvody, proč je taková perspektiva zavádějící.

Za prvé, vede k politickým doporučením, která nemají naději na úspěch. Rostoucí počet vědců se shoduje v tom, že žádná politická síla nemůže úspěšně zavést plnou zaměstnanost, ale důsledky z tohoto poznání nevyvozují. Někteří se snaží nahradit analýzu zaměřenou na relevantní subjekty osobní angažovaností za plnou zaměstnanost a „bránit se“ [Wilson 1996/97: 570], ať už to znamená cokoliv. Někteří prostě rezignují [Sheak 1995: 54]. Většina politických návrhů se dosud týká standardní práce, tedy závislého zaměstnání se standardní pracovní dobou (která se v různých společnostech liší) a s platem, který je nejméně tak velký, aby zaměstnanec nežil v chudobě a chudoba mu nehrozila [cf. *The Council...* 1997; *World...* 1995; *White...* 1994; kritika cf. Vobruba 1995].

Dalším důvodem je, že koncentrace na standardně chápanou práci vede k přehlédnutí strategií, které lidé používají k tomu, aby se vyrovnali s jejím nedostatkem. V realitě plynou jejich příjmy z různých zdrojů, jinými slovy, tyto lidé se snaží zajistit si kombinaci příjmů. Termínem „kombinování příjmů“ (*income mixes*) označují různé způsoby míšení příjmů z různých zdrojů. Z dlouhodobého hlediska se tyto způsoby mění, ale ne náhodně; jejich změna má řád, který je možné zrekonstruovat.

Zaměřením na kombinování příjmů chce tento článek přispět k reorientaci pohledu na vývoj práce a příjmů. Cílem je historická a geografická relativizace plné zaměstnanosti

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Prof. Dr. Georg Vobruba, Institut für Soziologie, Universität Leipzig, Augustusplatz 9, D-04109 Leipzig, tel. (+49 341) 9735 641/640, fax (+49 341) 9735 669, e-mail vobruba@socgate.soc.nyu.edu

a standardní práce. Období plné zaměstnanosti bylo ve všech západních kapitalistických společnostech jen krátké a společnosti mimo západní centrum neměly plnou zaměstnanost nikdy. Z historického i širšího geografického hlediska je tedy plná zaměstnanost výjimkou.

Přestože se v tomto článku dotýkám rozsáhlých témat, jakými jsou např. práce a příjmy, a věnuji se poměrně dlouhému historickému období, je můj hlavní cíl skromnější. Chci pouze shrnout důkazy pro popis. Nepředstírám, že dokážu vysvětlit vývoj práce a příjmu. To by vyžadovalo větší prostor, než jaký skýtá tento článek. Ale vzhledem k hluboce zakořeněnému chápání plné zaměstnanosti jako normy je snad možné považovat i tento skromný cíl za přínosný.

V dlouhodobém vývoji práce a příjmů v kapitalistických společnostech můžeme rozlišit tři období:

1. První období se vyznačuje pomalým přechodem od výdělků v naturáliích k peněžním výdělkům. Toto období začíná industrializací a končí v polovině 20. století.
2. V následujícím relativně krátkém období je výdělek ve většině západních společností výlučným zdrojem příjmu. Nejdůležitější sociální dávky jsou konceptualizovány jako alternativy k platu. Toto období začalo po 2. světové válce s přechodem k plné zaměstnanosti.
3. Do budoucnosti se rýsuje období, které bude mít zřejmě dlouhé trvání. Lidé si budou muset zajišťovat své materiální životní podmínky kombinováním příjmů z různých zdrojů. Kombinace příjmů přináší úskalí i příležitost.

II. Výdělků v naturáliích a práce za mzdu

Běžné používání peněz v každodenním životě je historickou zvláštností. Po většinu historie si lidé zajišťovali živobytí prací pro sebe a výdělků v naturáliích. Změna nastala až s přechodem k modernitě.

Až do počátku moderních industriálních společností získávala většina obyvatelstva životní prostředky zemědělstvím, výdělků v naturáliích a směnou. Děvečky a čeledínové na statcích a učedníci a tovaryši u svých mistrů dostávali za svou práci bezplatně stravu a byt. Peníze tehdy hrály jen druhořadou roli. Kombinování výdělků v naturáliích a příjmů z placené práce získalo význam nejprve v rozvíjejících se městech v období přechodu z tradičních k moderním průmyslovým společnostem. Ale lidé bránili tradici výdělků v naturáliích. „Theodor von der Goltz popisuje, že zemědělci ještě nepřijali transformaci společného vlastnictví zajišťujícího existenci na vlastnictví soukromé. Jejich zvyky náhle dostaly charakter trestných činů: „Naše služebnictvo chápe vlastnictví podivně. Nevidí nic špatného na tom, že si berou dřevo na topení, brambory a různá krmiva, chlebovou mouku, prostě vše, co se jim hodí domů. Málokdy však kradou proto, aby kradené věci prodávali.““ [Tennstedt 1981: 126].

Jak industrializace postupovala a jak expandoval trh práce, různé formy soužití v jedné domácnosti, práce a života pod jednou střechou, se rozšly. Pracovní a rodinný život se rozštěpil. Od sféry soukromého rodinného života se oddělila sféra placené práce. Rostoucí počet lidí byl nucen starat se o splnění svých potřeb prostřednictvím trhu. Peněžní část tradičních kombinovaných příjmů tak nabývala na důležitosti. Tento trend byl podpořen zákazem tzv. „truck system“, tedy placení mzdy pod podmínkou, že zaměstnanec bude nakupovat v obchodu zaměstnavatele. Pro proletariát se stala primárním zdrojem příjmu peněžní mzda. Tu většinou doplňovala svými produkty zelinářská zahrada.

Rodinné vztahy a práce v rodině stabilizovaly roli závislé práce jako zdroje obživy. V rámci rodiny, hlavně mezi jejími mladšími a staršími členy, probíhala určitá redistribuce [cf. Childs 1992: 20ff.]. Povinnost redistribuce založená na tradičních normách solidarity představovala vážnou překážku osobního finančního vzestupu. Pokud někdo chápe jako svou povinnost podílet se na redistribuci v rámci svého sociálního prostředí, je pro něj racionální vydělávat si jen o něco více než jeho příbuzní, sousedé a přátelé, protože jeho úspěch ve snaze o získání více peněz by byl stejně téměř anulován přerozdělením. Taková konstelace způsobuje stabilní dlouhodobě nízkou úroveň příjmů. Proto zůstávají důležité i příjmy v naturáliích.

V současnosti se s podobným problémem setkáváme v zemích třetího světa. Je patrný zvláště u malých podniků, „které jsou nuceny poskytovat služby zákazníkům ze své rodiny, a tak si nemohou zajistit akumulaci“ [Kappel 1996].

V období industrializace v Evropě byla rodinná práce, tedy práce žen, dětí a starších členů rodiny, důležitá ze dvou důvodů.

Za prvé, zelinářské zahrady a domácí zvířata přímo přispívaly na výživu rodiny. Při stanovování výše mzdy se s těmito zdroji počítalo. Různí zaměstnavatelé vytvářeli pro své zaměstnance podmínky pro to, aby si takto mohli své výdělky doplňovat – nechávali je obdělávat zahrádky za domky nebo u železničních tratí. Asi roku 1840 píše Carl Neumann ve své autobiografii: „Někteří majitelé továren byli ke svým dělníkům velmi laskaví a dávali jim políčka, aby mohli pěstovat brambory a ovoce pro svou vlastní spotřebu. Manželky a děti pracují na poli, zatímco jejich manželé vydělávají peníze v podniku.“ [Emmerich 1974: 79]. Takto vznikly typické hornické osady, a proto se také v Německu a Rakousku říká koze „kráva železničních dělníků“ (*Eisenbahnerkuh*). Samozřejmě, že tato hospodářství nesměla být tak velká, aby se jejich majitelé mohli vyhnout nutnosti pracovat za mzdou [cf. Thompson 1964].

Za druhé, v dosažení určité životní úrovně hrálo důležitou úlohu manželčino hospodaření se mzdou. Metodickými výdaji, racionální organizací domácnosti a kombinováním výdělku v penězích a výdělků v naturáliích manželky významně přispívaly k zajištění existence rodiny. Někteří zaměstnavatelé se vměšovali do domácích povinností manželek tím, že je učili „metodickému hospodaření“, a to částečně proto, aby zaměstnanci a jejich rodiny disciplinovali, aby jim pomohli zabezpečit se finančně a aby ušetřili náklady na mzdy. V době hospodářské krize, která následovala po roce 1929, získalo racionální vedení domácnosti opět důležitou úlohu [cf. Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1971: 32].

III. Výdělky v naturáliích, mzdy, sociální dávky

Až do druhé světové války, dokud se kombinované příjmy skládaly ze mzdy a výdělků v naturáliích, zůstávala pro většinu populace důležitá redistribuce v rámci rodiny. Postupně se však význam výdělků v naturáliích a redistribuce v rámci rodiny snižoval a význam příjmů ze sociálních dávek se zvyšoval. Výzkum zaměřený na Německo v období 1907-1908 ukazuje, že mzda muže byla nejdůležitější, ale rozhodně nikoliv jediný zdroj příjmu rodiny [Wiegand 1982: 169]. Zelinářské zahrady, králíci, ale i psi a kočky hráli ještě za světové hospodářské krize důležitou úlohu v přežití rodiny [cf. Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1971: 25ff.].

Podíl sociálních dávek v celkovém příjmu rodiny se zvyšoval jen pomalu. Ve výzkumu, o němž jsem se právě zmínil, nebyly sociální dávky vůbec uvedeny [cf. Wiegand

1982: 171]. Proč? Za prvé, sociální politika v prvních padesáti letech našeho století nepokrývala celou populaci. Ještě v roce 1930 byl počet členů systémů sociálního pojištění v západoevropských industriálních společnostech poměrně malý. V průměru mělo pojištění proti nehodám 50,5 % obyvatel, zdravotní pojištění 46,6 %, důchodové pojištění 44 % a pojištění proti nezaměstnanosti 19,8 % pracujících (*workforce*) [Alber 1982: 236ff.]. Za druhé, sociální dávky se nepovažovaly za jediný zdroj zajišťující materiální existenci, ale za doplňkové příjmy, které se kombinovaly s pomocí rodiny a s výdělků v naturáliích. Proto byly sociální dávky nízké. Ilustruje to vývoj argumentace pro starobní důchod:

Až do začátku dvacátého století se stáří považovalo za zvláštní případ invalidity. Starobní důchod byl tedy chápán jako vedlejší příjem, který měl kompenzovat sníženou schopnost pracovat. „V roce 1887 vyjádřil státní podsekretář Heinrich von Boetticher zřejmě běžný názor, že plánování starobního a invalidního důchodu je pochybné; lidé, kteří jsou schopni pracovat v sedmdesáti letech, by měli za takový vzácný dar děkovat bohu a neměli by si činit nároky na starobní důchod [Tennstedt 1981: 182]. Vidíme, že nejdříve bylo zapotřebí sociálního konsensu, že nad určitou věkovou hranicí je příjem bez práce legitimní. Ale i tehdy byl starobní důchod doplňkovou platbou, a nikoliv výlučným zdrojem příjmu [Conrad 1996]. Na území Spolkové republiky Německo se situace změnila až roku 1957, kdy začal být starobní důchod vázán k vývoji skutečné mzdy („*Rendynamisierung*“).

IV. Práce za mzdu a sociální dávky

Po druhé světové válce se objevily současně dva trendy. Za prvé, probíhal rychlý proces urbanizace, který rozbil samozásobitelská hospodářství. Teprve nyní peníze pronikly do celé společnosti. Za druhé, se objevila historická konstelace, která se později ukázala jako dočasná. Jde o plnou zaměstnanost. Tyto dva trendy způsobily, že plně monetarizovaná společnost se objevila jako společnost s plnou zaměstnaností. Díky tomuto souběhu událostí nepředstavovala v této době úplná závislost na mzdě a úzký vztah mezi mzdou a sociálními dávkami problém.

S tím, jak peníze s nástupem plné zaměstnanosti pronikaly do všech oblastí společnosti, vyvstal nový problém, který byl také hned vyřešen. Každý člověk byl závislý na penězích a na trhu práce a zároveň chráněný systémem sociální politiky zaměřeným na placenou práci [cf. Vobruba 1990a]. A trh práce společně se systémem sociální politiky poskytoval všem peníze.

Závislá práce byla a je normou jak v evropských sociálně regulovaných kapitalistických společnostech, tak v bývalých socialistických společnostech [cf. Nissen 1992]. V kapitalistických společnostech je klíčem k sociálním dávkám účast na trhu práce, v socialistických společnostech je to příslušnost k podniku. V socialistických společnostech se sociální politika dlouho pokládala za součást komplexu práv spojených s příslušností k podniku. Pojímání sociální politiky jako samostatné, nezávislé sféry se prosazovalo jen obtížně [cf. Vobruba 1997a: 145ff.]. Socialistický podnik stejně zůstal nejdůležitější sociopolitickou institucí. Život v socialistické společnosti byl silně ovlivněn tím, že tato společnost byla monetarizována jen v určitých ohledech. Socialistické peníze byly nástrojem řízení. Centrální banka je poskytovala podle potřeb plánu. Neměly funkci reprezentace ekonomického nedostatku. Proto se ekonomický nedostatek projevoval permanentním deficitem zboží a služeb. Lidé tak byli nuceni pomocí různých strategií své peněžní příjmy v běžném životě doplňovat, aby se s tímto deficitem vyrovnali [cf. Vo-

bruba 1997a: 139 ff.]. Narozdíl od kapitalistických společností v socialismu peníze nikdy zcela neovládly život. Malá hospodářství, směna naturálií a více méně legální používání podnikových materiálů doplňovalo mzdy. Navíc relativně nízké mzdy a důchody byly příčinou toho, že mnoho lidí pracovalo i po pracovní době.

Lze shrnout, že v peněžních společnostech musí být materiální existence zajištěna účastí na pracovním trhu, členstvím v podniku a sociálními dávkami. V sociálně regulovaném kapitalismu se prosadila monetarizovaná ekonomika, v socialismu přetrvávaly různé typy kombinace příjmů. Proto mají v současnosti obyvatelé transformujících se společností s takovými situacemi více zkušeností než populace žijící v podmínkách sociálně regulovaného kapitalismu. To se stává důležitým, neboť i v životě v kapitalistických společnostech se začínají více a více prosazovat kombinované příjmy.

V. Práce za mzdu, sociální dávky, příjmy z kapitálu

Úplný zánik plné zaměstnanosti nezbytně musel otrást roli mzdy jako jediného zdroje příjmu. V západních společnostech k němu došlo postupně v souvislosti s první krizí cen ropy. V socialistických společnostech nastoupil velmi náhle při jejich rozpadu. Důsledky jsou však v obou případech podobné: vzrostl význam kombinovaných příjmů.

Tradiční kombinování příjmů se od tohoto nového kombinování v současných industriálních společnostech zásadně liší v tom, že nyní se kombinují výhradně příjmy peněžní. Tradičním kombinováním příjmů rozumíme kombinování peněžních příjmů a výdělků v naturáliích. V současných kapitalistických společnostech však většina obyvatel nemá přístup k výdělkům v naturáliích a tento typ výdělků na celém světě ustupuje. Hlavním důvodem je rychle postupující urbanizace. V následujících desetiletích urbanizace zničí velkou část samozásobitelských hospodářství na celém světě, a zvláště ve třetím světě. „Za deset let bude více než polovina obyvatel žít ve městech – 3,3 miliard z celkových 6,59 miliard“ [*Weltbevölkerungsbericht* 1996: 1]. V roce 2025 bude ve městech s populací nad milion obyvatel žít více než polovina světového obyvatelstva. Urbanizace a prudká ztráta znalostí o zemědělské výrobě způsobí, že čím dál více lidí bude závislých na peněžním příjmu. Vyřešit tento problém závislosti plnou zaměstnaností, která by připomínala situaci v Evropě po druhé světové válce, je však zcela nemožné. V současnosti se odhaduje, že 820 000 milionů lidí na světě je nezaměstnaných. Tento počet se bude pravděpodobně zvyšovat. Důležitější než kdy předtím bude kombinování příjmů, z nich většina bude výhradně peněžní. V další části článku se budu věnovat pouze vývoji mimo tzv. třetí svět [cf. Kappel 1996].

(1) V období expanze západních sociálních států dostávalo alespoň v Evropě až 50 % obyvatel nějakou formu sociálních dávek. Jedním z aspektů této všeobecné expanze je pomalé zvyšování počtu případů kombinování mzdy a sociálních dávek. Až do dnešní doby byly možnosti kombinovat mzdu a sociální dávky ve všech západních sociálních státech značně omezené. To platí především o kombinování mzdy a podpory v nezaměstnanosti. Ale vzhledem k tomu, že stále více pracujících je chudých a že se počet lidí, kteří trvale žijí z podpory, zvyšuje, tlak na umožnění kombinace mzdy a sociálních dávek poroste. „Myslím, že už existují jisté možnosti hromadit sociální pomoc (*Socialhilfe*)“, říká jeden její příjemce [Buhr 1995: 188], ale samozřejmě zatím nemluví o legálních možnostech. Ale vzhledem k tendenci k informalizaci pracovního trhu můžeme tento výrok považovat za výraz určité naděje [cf. Jordan et al. 1992]. Jedna studie příjmových strategií chudých svobodných matek ve čtyřech amerických městech (Boston, Chicago, Charleston a San Antonio), která přesto, že není reprezentativní, nepostrádá informativní

hodnotu [Eden, Lein 1996], ukazuje, že kombinování příjmů – zcela založených na penězích – je široce rozšířeným jevem. Matky závislé na podpoře i matky, které si vydělávají, pokryjí ze svého prvotního zdroje příjmu sotva dvě třetiny výdajů. Proto získávají peníze z dalších zdrojů: v druhém nehlášeném zaměstnání, ilegálními aktivitami, od různých místních organizací (*community groups*), z rodiny, od milenců a otců svých dětí [cf. Eden, Lein 1996: 259, 261].

Kombinování příjmů z mezd a ze sociálních dávek je nezřídka ilegální. To je způsobeno dosud převládajícím předpokladem, že mzdy jsou alespoň tak vysoké, že pokryjí existenční náklady. Kritika tohoto předpokladu a jeho institucionálních důsledků je základem reformních návrhů, jako např. návrhů týkajících se základního příjmu [cf. Vobruba 1990b].

(2) Kombinování mezd a podílů na zisku je z právního hlediska méně problematické. Existuje stále více lidí, kteří vedle platu mají významný příjem i z kapitálu. Tento trend poukazuje na rostoucí inkongruenci osobní a funkční distribuce příjmu. Je čím dál obtížnější přiřadit mzdy a zisky dvěma jasně odděleným skupinám – dělníkům a kapitalistům. Kombinování těchto příjmů je v současnosti typické pro střední vrstvu nejbohatších zemí. Je alespoň zčásti způsobeno snahou vyhnout se daním, protože v mnoha zemích dává daňová legislativa více příležitostí manipulovat s daňovou povinností podnikatelům než zaměstnancům. O tomto předmětu se vedou mnohé diskuse v souvislosti s budoucností společnosti [cf. Meade 1986; Roemer 1994]. Do programových diskusí by bylo vhodné zařadit i argumentaci založenou na empirických trendech kombinování peněžních příjmů.

Zatím se většina pokusů systematicky kombinovat mzdy a zisky nezdařila. Poslední promeškanou příležitostí byl proces sjednocení Německa.

Pro postkomunistické země střední a východní Evropy není kombinování příjmů ničím novým. Transformace však tyto tendence ještě posílila. V roce 1994 odpovědělo „ano“ na otázku „Užijíte se z platu, který dostáváte ve vašem hlavním zaměstnání?“ v České republice a ve Slovinsku 58 % dotázaných, v Polsku 43 %, v Maďarsku 34 %, v Bulharsku 24 % a na Ukrajině 17 % [„Neue...“ 1995: 74]. V zemích procházejících transformací vidí dotázaní pořadí důležitosti příjmových strategií takto: (1) Příjem z hlavního pracovního poměru; (2) Vlastní produkce existenčních prostředků; (3) Důchody nebo podpora v nezaměstnanosti; (4) Výstavba vlastního domu, bytu; (5) Příjem z druhého zaměstnání; (6) Peníze, které člověk sežene v okolí (*close by*); (7) Pomoc přátel a příbuzných; (8) Dary od firmy; (9) Sociální síť; (10) Cizí měna [„Neue...“ 1995: 77 ff.].

Některé aspekty této posloupnosti stojí za zmínku. Příjmy v naturáliích jsou na druhém a čtvrtém místě, vedlejší příjmy jsou na místě třetím a pátém. To znamená, že nepočítáme-li příjem z hlavního zaměstnání, hrají výdělky v naturáliích důležitější úlohu než vedlejší peněžní příjmy. Důležitost sociálních sítí, které v době socialismu představovaly ústřední zdroj vedlejších příjmů [cf. Mühler 1996], prudce poklesla. Se vzrůstající vzdáleností od ekonomicky úspěšných částí Evropy roste podíl příjmů v naturáliích. Bez zahrádek by ruští horníci a jejich rodiny zahynuli hladem.

Obecně lze říci, že v postkomunistických společnostech hraje důležitou úlohu jak kombinování příjmů v naturáliích a peněžních příjmů, tak kombinování peněžních příjmů z různých zdrojů. Je však sporné, zda i v budoucnosti přetrvá velký podíl příjmů v naturáliích, a pokud ne, zda bude nahrazen penězi.

Existuje-li dlouhodobý trend k monetarizaci, což je základním předpokladem mého článku, potom se kombinované příjmy v postkomunistických zemích nemohou udržet donekonečna. Budou nahrazeny penězi? Není pravděpodobné, že výdělky v naturálních budou díky plné zaměstnanosti u veškerého obyvatelstva nahrazeny mzdou. Mnohem pravděpodobnější je expanze drobného podnikání. Jeho schopnost podílet se dostatečně na kombinovaných příjmech je však zřejmě omezená. Předpokladem prosazení podílu sociálních dávek na kombinovaných příjmech je dlouhodobá úspěšnost národního hospodářství, politický tlak a udržení manévrovacího prostoru pro národní politiku.

Pokud postkomunistické společnosti přejdou ke kombinovaným peněžním příjmům, budou potřebovat systém sociální politiky, který nepotlačuje vedlejší příjmy, ale koexistuje s nimi. Proto má vědecký zájem o garantovaný základní příjem v některých postkomunistických zemích [cf. Gács 1991; Gankowa 1994] větší opodstatnění, než by se mohlo zdát na první pohled.

VI. Kombinování příjmů – chůze po laně

Předpokládejme, že rostoucí počet západních společností bude v budoucnosti žít z kombinovaných peněžních příjmů a že i v zemích mimo průmyslové centrum se tato situace udrží. Pak musíme především očekávat následující změny:

Oficiální počet nezaměstnaných nevyhnutelně ztratí svůj – již nyní omezený – význam. Jasně rozlišení mezi zaměstnaností a nezaměstnaností bylo nezbytným předpokladem sestavování statistik o nezaměstnanosti. Dnes se počet nezaměstnaných považuje za indikátor sociálních problémů, protože nezaměstnaní jsou pokládáni za osoby bez práce a příjmu. V průběhu vývoje ke kombinovaným příjmům se toto rozlišení stírá [cf. Walters 1996: 199]. Fakt, že význam nezaměstnanosti již není zcela jasný, poukazuje na ambivalenci kombinovaných příjmů. Pokud máme k dispozici různé druhy příjmů, pak je ztráta jednoho zdroje poměrně málo významná a lze jej lehce nahradit. Tak je na jedné straně možné vidět kombinování příjmů jako jakousi „diverzifikaci rizika“, na druhé straně však může vést k podezření, že nezaměstnaní vlastně nepotřebují žádnou pomoc.

Standardní práce samozřejmě zcela nezmizí. Je-li ale náš přehled kombinování příjmů správný, stane se standardní práce výjimkou dostupnou nevelkému počtu privilegiovaných osob. Co se ale stane s většinou? Úsilí uživit se z kombinovaných příjmů se bude podobat chůzi po laně. Ta implikuje nebezpečí, ale i příležitost. To, který aspekt převládne, bude pravděpodobně záviset na individuální situaci a na sociálních faktorech.

Základní otázkou týkající se individuální situace je, jak časově náročné bude získávání (dostatečného množství) peněz z různých zdrojů. Získávání příjmu výhradně z různých zaměstnání vede k úplné závislosti člověka na trhu práce, zatímco práce za mzdu kombinovaná s méně časově náročnými příjmy, jako jsou zisky a sociální dávky, pravděpodobně podpoří individuální autonomii. Svoboda rozhodování, zda mít několik zaměstnání, nebo zda kombinovat různé druhy příjmů, jako jsou mzdy, zisky a sociální dávky, je však omezená. Není obtížné postřehnout, že zvládání ambivalence kombinovaných příjmů větší měrou závisí na struktuře sociálních příležitostí než na vůli jedince. Taková struktura příležitostí musí být vytvořena politicky. To nás přivádí k druhému bodu.

To, zda kombinované příjmy představují příležitost, nebo nebezpečí silně závisí na jejich politickém kontextu. Jinými slovy, závisí to na tom, zda stát poskytne příležitosti k práci, a také k ostatním zdrojům příjmu. Ty mohou představovat kapitálové příjmy a sociální dávky. Zde hraje sociální stát nejvýznamnější roli.

V současnosti je pro většinu evropských sociálních států charakteristické, že lidé jsou živi buď ze mzdy, nebo z podpory v nezaměstnanosti, případně ze sociální pomoci. Tato situace se vyvinula jako důsledek rozlišení mezi zaměstnaností a nezaměstnaností, o němž jsem se zmínil dříve.

Protože kombinování příjmů nabývá na důležitosti, lze předpokládat, že neefektivnější budou takové sociopolitické systémy, kde popsaná situace nebude převládat. Nej důležitějším kritériem bude kombinovatelnost různých druhů příjmů a sociálních dávek. Earned Income Tax Credit existující ve Spojených státech představuje skromný krok tímto směrem [Eden, Lein 1996: 265, Wilson 1996/97: 581]. V Evropě však i přes dlouhé diskuse o tomto problému [cf. Vobruba 1989] existuje zřejmě jen malá naděje, že bude umožněno kombinovat mzdy a sociální dávky. Změnu snad způsobí až pochopení faktu, že sociální zabezpečení je základní podmínkou flexibility pracovníků na trhu práce, a tedy zvyšuje hospodářskou konkurenceschopnost. To, že kombinování příjmů může představovat spíše příležitost než nebezpečí, tedy nevyplyvá z úsilí o zvyšování blahobytu lidí, ale je ekonomickou nezbytností. Sociální zabezpečení flexibilních způsobů získávání životních prostředků je v současnosti třeba bránit proti ekonomicky škodlivému konzervatismu.

VII. Závěr

Lze shrnout, že v budoucnu bude získávání materiálního zabezpečení v západních kapitalistických společnostech, v postkomunistických zemích a ve třetím světě otázkou kombinování příjmů, z nichž většinu budou představovat příjmy peněžní. Život zabezpečený výhradně peněžními zdroji nejlépe znají lidé v západních kapitalistických společnostech. Protože se však plně monetarizované společnosti původně objevily jako společnosti s plnou zaměstnaností, lidé i politikové mají jen málo zkušeností s kombinováním příjmů. V postkomunistických zemích jsou zkušenosti s kombinováním příjmů běžné. Jejich nevýhodou však je, že značný podíl zde představují příjmy v naturáliích, které zřejmě budou v budoucnosti ustupovat. A konečně, ve většině zemí třetího světa jsou lidé nuceni žít tak, že „informalita je normalita“ [Kappel 1996]. Zkušenosti s kombinováním příjmů, které zahrnují značný podíl v naturáliích, jsou běžné. Urbanizace zde ale ničí tradiční rodinné vztahy a malá soukromá hospodářství, které dosud do kombinovaných příjmů přispívaly. Podmínkou kombinování výhradně peněžních příjmů by byla rozsáhlá redistribuce majetku mezi vyspělými a rozvojovými zeměmi. Ta není pravděpodobná, pokud se vyspělé země budou úspěšně chránit proti negativním jevům pocházejícím z třetího světa; jinými slovy: pokud mu nebudou poskytovat žádnou pomoc ve svém vlastním zájmu [Vobruba 1997b]. To se však v budoucnosti může změnit.

Z angličtiny přeložila Irena Štěpaníková

GEORG VOBRUBA pracoval jako výzkumný pracovník v berlínském vědeckém centru, v Hamburku v Ústavu pro sociální výzkum a od roku 1992 je profesorem sociologie na univerzitě v Lipsku. Zabývá se sociální politikou, politickou sociologií a teorií sociologie. Nejnověji publikoval knihu *Autonomiegewinne. Sozialstaatsdynamik, Moralfreiheit, Transnationalisierung* (Wien 1997, Passagen-Verlag).

Literatura

- Alber, Jens 1982. *Vom Armenhaus zum Wohlfahrtsstaat*. Frankfurt: Campus.
Buhr, Petra 1995. *Dynamik von Armut*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

- Conrad, Christoph 1996. „Mixed Incomes for the Elderly Poor in Germany 1880-1930.“ In *The Mixed Economy of Social Welfare*, ed. by Michael Katz, Christoph Sachße. Baden-Baden: Nomos.
- Eden, Kathryn, Laura Lein 1996. „Work, Welfare, and Single Mother's Survival Strategies.“ *American Sociological Review* 61: 253-266.
- Emmerich, Wolfgang (ed.) 1974. *Proletarische Lebensläufe*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Gács, Ende 1991. „A tarsadalmi alapjövedelmek“ (The guaranteed minimum incomes). In *ESELY*, No. 2. Budapest.
- Gankowa, Zwetlina 1994. „Politika na Pazara na Truda v Bulgaria i Garantiran Minimalen Do-hod“ (Bulgarian labour market policy and a guaranteed basic income). *Ikonomika*, No. 7.
- Childs, Michael 1992. *Labour's Apprentices. Working-Class Lads in Late Victorian and Edwardian England*. London: The Hambledon Press.
- Jahoda, Marie, Paul F. Lazarsfeld, Hans Zeisel 1971. *Marienthal. The Sociography of an Unemployed Community*. Chicago, New York: Aldine, Atherton.
- Jordan, Bill et al. 1992. *Trapped in Poverty? Labour-Market Decisions in Low-Income House-holds*. London, New York: Routledge.
- Kappel, Robert 1996. „Informalität als Normalität.“ *Comparativ* 6, No. 4.
- Meade, James 1986. *Different Forms of Share Economy*. London: Public Policy Centre.
- Mühler, Kurt 1996. „Der Wandel des Berufprestiges in Ostdeutschland als Folge institutioneller Veränderungen.“ In *Verklarende Soziologie*, hrsg. von Harry Ganzeboom, Sigward Lindenberg. Amsterdam: Thesis Publishers.
- „Neue Demokratien Barometer III“ 1995. In *SWS Rundschau*, 35 Jg., Heft 1.
- Nissen, Sylke 1992. „Die Sozialistische Arbeitsgesellschaft in der ökologischen Transformation.“ In *Modernisierung nach dem Sozialismus*, hrsg. von Sylke Nissen. Marburg: Metropolis.
- Roemer, John 1994. *A Future for Socialism*. London: Verso.
- Sheak, Robert 1995. „U. S. Capitalism, 1972-1992: The Jobs Problem.“ *Critical Sociology* 21: 33-57.
- Tennstedt, Florian 1981. *Sozialgeschichte der Sozialpolitik in Deutschland*. Göttingen: Vandenhoeck.
- The Council of the City of New York, Hon. Peter F. Vallone, Speaker* 1997. Recommendations for New York State's Implementation of the Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act of 1996 „Welfare Reform“ (mimeo).
- Thompson, Edward P. 1964. *The Making of the English Working Class*. New York: Pantheon Books.
- Vobruba, Georg 1989. *Arbeiten und Essen. Politik an den Grenzen des Arbeitsmarkts*. Wien: Passagen.
- Vobruba, Georg 1990a. *Strukturwandel der Sozialpolitik*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Vobruba, Georg 1990b. „Redistribution of Work and Income in the Crisis: Actors' Problems of Working Time Reduction and a Guaranteed Basic Income.“ *Contemporary Crises* 14: 57-67.
- Vobruba, Georg 1995. „Social Policy on Tomorrow's Euro-Corporatist Stage.“ *Journal of European Social Policy* 5: 303-315.
- Vobruba, Georg 1997a. „Legitimationsprobleme des Sozialismus.“ S. 133-159 in *Autonomie-gewinne. Sozialstaatsdynamik, Moralfreiheit, Transnationalisierung*, hrsg. von Georg Vobruba. Wien: Passagen.
- Vobruba, Georg 1997b. „Sociální dynamika mezer blahobytu.“ *Sociologický časopis* 33: 131-144.
- Walters, William 1996. „The Demise of Full Employment?“ *Politics and Society* 24: 197-219.

- Weltbevölkerungsbericht* 1996. Welt im Wandel: Bevölkerung, Entwicklung und die Zukunft der Stadt. Bonn: UNO-Verlag.
- White Paper on Social Policy* 1994. Luxembourg: Commission of the European Communities.
- Wiegand, Erich 1982. „Die Entwicklung der Einnahmen- und Ausgabenstrukturen privater Haushalte seit der Jahrhundertwende.“ In *Wandel der Lebensbedingungen in Deutschland*, hrsg. von Erich Wiegand, Wolfgang Zapf. Frankfurt, New York: Campus.
- Wilson, William Julius 1996/97. „When Work Disappears.“ *Political Science Quarterly* 111: 567-593.
- World Employment* 1995. Geneva: International Labour Organization.